

Ключевые слова: социальный педагог, профессиональная подготовка, модель профессиональной подготовки, освітньо-дозвілєва діяльність, концептуальне підходи, принципи професіональної підготовки.

OLIYNYK HALYNA, *Proving of the model of future social teachers' preparation to organization of educational and recreational activity of pupils.*

The model of future social teachers' training to the organization of educational and recreational activity has been proved in the article. The analysis and characterization of the subjects of the educational process in a higher educational institution, its goals, tasks, content, forms and methods of organization have been presented; the conceptual approaches (system, competence, personal and activity, humanistic-cultural, environmental) and the principles (communicative interaction, positional dependence, creativity, independence), directions, resources which provide effective and functional embodiment of the process of future social teachers' professional training to the organization of educational and recreational activity of the pupils have been described.

Keywords: social teacher, professional training, model of professional training, educational and recreational activity, conceptual approaches, principles of professional training.

УДК 37.043

Сергеєва К. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ З АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ

В статті розглядаються результати дослідження щодо особливостей агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей. Розглянуті такі визначальні фактори на формування агресивної поведінки підлітків, як наявність психологічних травм, особливості стилю виховання батьками, дитячих страхів та досвід перебування або спостереження за ситуаціями насильства та агресії в сім'ї. Визначені рівні різних видів агресивності, а також індекси агресивності і ворожості для респондентів дослідження. Крім того, визначені соціально-психологічні особливості агресивної поведінки підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації. Зокрема розглянуті установки щодо агресивної поведінки, знання щодо відповідальності за вчинення агресивних дій, а також варіації поведінкових реакцій на ситуації провокацій чи агресії.

Ключові слова: підлітковий вік, агресивна поведінка, соціально-психологічні особливості агресивної поведінки підлітків, центр соціально-психологічної реабілітації.

В умовах сьогоденної соціальної, політичної, економічної ситуації відбувається суттєве зниження рівня життя пересічних громадян, підвищення соціально-негативних явищ серед підлітків і молоді, такі як вживання психоактивних речовин, скоєння правопорушень, підвищення загального рівня агресивних налаштувань, залучення підлітків до воєнізованих угруповань, підвищення кількості дітей та підлітків, позбавлених батьківського піклування, є зумовленим соціально-політичною та економічними кризами та загостренням ситуації на східних територіях країни.

Дані явища безпосередньо впливають на соціально-психологічні особливості дітей та підлітків, зокрема тих, хто опинився в умовах закладу соціального захисту, центрах соціально-психологічної реабілітації.

Між тим у психолого-педагогічній літературі підлітковий вік називають «критичним», «важким», «перехідним», «проблемним», саме тому, що він більшою мірою характеризується станами невизначеності та тривожності, що викликані і перебудовою організму, і зміною соціального статусу. Таким чином, з одного боку, підліток за відносно короткий термін переживає глибокі зміни на фізіологічному рівні, а з іншого – відбувається соціальне становлення, що супроводжується зміною соціального статусу, трансформацією внутрішнього світу підлітка.

Особливості розвитку підліткового віку розглядали у своїх дослідженнях такі науковці як Л. Виготський, Ш. Бюлер, Г. Ротганг, А. Бандура та Р. Уолтерс, особливості підлітків з агресивною поведінкою розглядали І. Фурманов, Е. Таховська-Квяткович, П. Бельський, І. Невський, Л. Семенюк. Проте питання соціально-психологічні особливості підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації залишається не достатньо дослідженим.

Для визначення соціально-психологічних особливостей підлітків з агресивною поведінкою, ми провели дослідження серед 93 підлітків віком від 12 до 17 років, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації м. Київ, Біла Церква, Тернопіль, Чернівці, Житомир, Полтава. Кількісно-гендерний склад підлітків віком 12 років – 14 осіб (6 хлопців та 8 дівчат), 13 років – 25 осіб (14 хлопців, 11 дівчат), чотирнадцятилітніх 4 хлопці та 6 дівчат, віком 15 років – 20 осіб (13 хлопців, 7 дівчат), віком 16 років – 14 осіб (8 хлопців та 6 дівчат), сімнадцятилітніх 10 осіб з них 7 хлопців та 3 дівчини (Табл.1.1).

Таблиця 1.1.

Кількісно-гендерний склад підлітків

Стать учнів	Вік вихованців притулків і ЦСПР (у роках)						Всього
	12	13	14	15	16	17	
Хлопчики	6	14	4	13	8	7	52
Дівчата	8	11	6	7	6	3	41
Всього	14	25	10	20	14	10	93

Для виявлення загальних відомостей про сім'ю підлітка та її вплив на його розвиток: наявність психологічних травм, особливостей виховання, наявність страхів, які є у дитини внаслідок такого виховання, присутність чи відсутність у сім'ї такого явища як насильство (психологічне, фізичне, економічне, сексуальне), наявність стресів, що можуть слугувати причиною агресивної поведінки підлітків на теперішній час, ми використали *методику первинного спілкування з дитиною* представлену у вигляді картки, яку заповнює соціальний педагог під час первинного спілкування індивідуально з кожною дитиною.

Результати даної діагностичної методики були наступними.

На запитання «*Чи часто Ви в дитинстві розлучалися з батьками (наприклад, від'їзд на відпочинок, через хворобу, через проживання у родичів та ін.)?*» 52,7% підлітків відповіли ствердно на це запитання, інші 47,3% відповіли, що розлучались з батьками не часто. Підлітки уточнювали причини, через які розлучалися з батьками, серед них: смерть когось із близьких людей чи родичів, від'їзд на заробітки за кордон або ж через роботу батьків, притягнення до кримінальної відповідальності (засудження чи ув'язнення) когось із батьків, тяжка хвороба членів родини.

Щодо значущості психологічних травм у сім'ї та поза нею, то відповідь на це запитання частково співпадали із попереднім уточненням щодо причин розлуки з батьками. Тобто діти зазначали, що травмуючими факторами для них були:

- смерть близької людини, особливо матері, батька чи бабусі, дідуся, які виховували дитину;
- переїзди до родичів чи в заклади соціального захисту дітей (інтернати, притулки, центри соціально-психологічної реабілітації) через те, що батьки були зайняті на роботі, виїжджали на заробітки за кордон, чи були позбавлені батьківських прав у зв'язку з судимістю;
- переїзди зі Сходу країни в інші регіони України у зв'язку з соціально-політичною ситуацією;
- вживання психоактивних речовин батьками;
- розлучення батьків;
- тяжка хвороба когось із членів родини;
- влаштування у прийомну сім'ю.

На запитання «*Особливості Вашого виховання: зайнятість батьків, їх участь у Вашому вихованні*» 14% підлітків вказали, що обидва батьки приймали участь у вихованні, 30,1% - участь приймав(ла) лише один із батьків, 33,3% зазначили, що їм недостатньо приділялась увага з боку батьків, 22,6% вказали, що батьки не брали участі у вихованні.

Відповіді на запитання «*Які засоби схвалення та покарання застосовували Ваші батьки щодо Вас?*» (Рис. 1.2) розподілилися наступним чином: 42% опитуваних зазначили, що у якості виховного впливу батьки використовували такі методи покарання як побиття, 27% зазначили, що їх виховували криком, 8,6% стояли в кутку на солі, 6,5% підлітків регулярно відчували на собі вплив погроз, 2,2% зазначили, що у рівній мірі щодо них використовувались такі методи виховного впливу як залякування, закривання в

приміщеннях, відбирання телефону. Щодо методів заохочення, які, за відповідями респондентів, використовували батьки у якості виховного впливу, то 20,4% опитуваних чули похвалу, 18,2% підлітків сприймали поцілунки та обійми як методи заохочення з боку батьків, 11,8% отримували подарунки, 6,5% - матеріальне заохочення, у вигляді грошей, 4,3% вказали, що заохоченням для них було довше гуляти та сидіти за комп'ютером.

Аналізуючи відповіді на це запитання, можна зробити висновок, що у підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, досить звужене коло понять щодо заохочень з боку батьків, а отже і обмежена кількість варіантів, щодо того, як проявляти любов, симпатію, прихильність до інших, а також виявляти незадоволення чи відстоювати свою точку зору. Це зумовлено, перш за все, батьківською некомпетентністю та низьким рівнем обізнаності батьків щодо ефективних методів виховання. Крім того, засвоєними типами реакцій на непокору, незадоволення, інші погляди, різноманітність навколишнього світу є прояв фізичної сили, агресії вербальної та невербальної, що виявляється в бійках, побиттях, криках, нецензурних висловлюваннях, адже превалюючим методом виховання є власне фізичне насильство над дитиною, підвищення голосу, залякування, погрози, а в деяких випадках підкуп та маніпуляція.

Крім того, важливим показником є відповіді дітей щодо такого методу заохочення, як обійми і поцілунки, адже 18,2% підлітків вважали їх саме методами заохочення, а не нормальними умовами виховання та стандартними проявами любові та піклування про них.

Щодо відповідей на запитання «*Чи були у Вас в дитинстві страхи?*», то 11,8% зазначили, що страхів у них не було, решта 88,2% вказали на їх наявність. До переліку своїх страхів підлітки включили: боязнь криків, залишитися самому/самотності, безпорадності, покарань, втрати близької людини, а також боязнь собак, павуків, мишей, змій, швидкості та висоти. За результатами відповідей на ці запитання, можна зробити висновок, що у більшості з опитуваних є наявні психотравмуючі фактори, що проявляються у різного роду страхах та переживаннях, що в свою чергу можуть викликати агресивні прояви у непередбачуваних обставинах, у зв'язку з відсутністю відпрацьованих ефективних моделей поведінки в стресових ситуаціях.

На запитання «*Чи були сварки, бійки між дорослими у Вашій батьківській сім'ї?*» 71% відповіли ствердно, 17,2% сказали, що не було, 11,8% респондентів вказали про те, що в них не має сім'ї або вони не пам'ятають.

Відповіді на запитання «*Чи застосовувалось у вашій сім'ї насильство (фізичне, психологічне) по відношенню один до одного?*» розподілилися таким же чином, як і на попереднє запитання, тобто 71% відповіли «так», 17,2% - «ні», 11,8% «не мають сім'ї або не пам'ятають».

Аналіз відповідей на попередні два запитання дає можливість зробити висновки, що одним із факторів виникнення страхів у підлітків, а також формування агресивної поведінки, схильності вирішувати проблемні ситуації застосовуючи силу є наявність у сім'ях явища насильства у різних його проявах, фізичному чи психологічному.

Перераховуючи відповіді на запитання «Чи мають місце стреси зараз і з чим вони пов'язані?», 44% респондентів вказали, що стресовими факторами для них є саме перебування в притулку та поза сім'єю, а також спілкування з іншими дітьми, близько 27% опитаних зазначили про стреси у навчанні та відсутність власних коштів, 18,2% підлітків сказали, що хвилюються за своє майбутнє та дорослішання, для 15% стресовим є хвилювання за близьких, близько 13% зазначили, що відчувають стрес та дискомфорт при спілкуванні з дорослими, 11,8% переймаються через те, що не мають доступу до своїх друзів, 2,2%, що не мають доступу до засобів зв'язку та 2,2% - не мають стресів та хвилювань взагалі.

Враховуючі вищенаведені дані, робимо висновок, що саме перебування підлітків у закладах соціального захисту, ізолювання їх від близьких людей та звичного оточення провокує виникнення дискомфорту, неприйняття, протест, що негативно впливає на психоемоційний стан дітей. Крім того, 44% підлітків говорять про те, що у них виникає стрес при спілкуванні один з одним, з іншими дітьми та старшими підлітками, що в свою чергу впливає на підвищений рівень напруги у групі підлітків та до виникнення конфліктів та проявів агресивної поведінки. Окрім цього, підлітки мають безліч інших хвилювань, в тому числі за своїх близьких, мають дискомфорт при спілкуванні з дорослими людьми, відсутність доступу до звичного оточення, засобів зв'язку, тобто відчувають себе ізольованими і покинутими, переживають, що їх не приймуть у нове оточення, що в свою чергу може викликати захисну реакцію у вигляді підвищеної тривожності, агресії, замкнутості, та не бажання співпрацювати та знаходити спільну мову з іншими.

На запитання «Які засоби подолання наслідків стресів використовуєте Ви?» (Рис.1.5) були отримані відповіді щодо позитивних та негативних способів подолання стресів. До негативних можна віднести паління цигарок – 37,6%, прояви злості та агресивні дії – 32,3%, ігри на комп'ютері – 31,2%, перегляд телевізора – 22,6%, вживання алкоголю – 18,3%, плач – 8,6%, биття предметів – 2%, приймання медикаментів – 1%. Ці способи віднесені до негативних, адже не сприяють ефективному виходу із стресової ситуації, а лише на деякий час дозволяють відсторонитись від стресового фактору, та в більшості випадків несуть шкоду здоров'ю самої особистості та можуть бути причиною інших негативних наслідків. До позитивних способів подолання стресу ми віднесли заняття спортом – 32,3%, заняття творчістю – 16,1%, прогулянки в колі друзів 12,9%, залишитись наодинці – 8,6%, читання – 5,4%, планування майбутнього – 1%. Дані способи також не завжди дозволяють вирішити стресову ситуацію, але вони не несуть шкоду здоров'ю підлітка та оточуючим. Для ефективного ж подолання стресових факторів підліткам не вистачає навичок звернення по допомогу, ефективної комунікації, контролю над своїми емоціями, постановки короткострокових та далекоглядних планів та цілей.

Для виявлення знань учасника, щодо тих дій, які будуть класифікуватися як агресія та насильство, наявного досвіду в учасника застосування цих дій, обізнаності підлітків щодо видів, проявів та способів контролю власної агресії а також установок, які є у них під час конфліктних ситуацій, де вони можуть

проявляти свою агресивну поведінку, ми розробили анкета для заповнення перед участю у програмі профілактики агресивної поведінки підлітків.

На запитання «Які з наведених вище дій, Ви можете застосовувати у спілкуванні з іншими?» жоден з підлітків не вказав про досвід застосування примусу до статевих стосунків, досвід ігнорування також відсутній у всіх опитаних. Проте 77,4% респондентів зазначили що використовують нецензурні слова, 73,1% вдаються до підвищення голосу та крику, 71% практикують при спілкуванні з іншими побиття, 44% - штовхання, 42% вдаються до залякування, 37,6% використовують принизливі слова, 29% - до фінансового обмеження (відбирання грошей, цінностей) та принижень на очах у інших, 25,8% підлітків погрожують розповісти щось про людину, та ще по 22,6% опитаних в рівній мірі використовують при спілкуванні з іншими заборону виконувати ті чи інші дії, заборону спілкуватися з іншими, а також постійне звинувачення. Лише 3,2% опитаних підлітків вказали, що не використовують жодну із вищеперерахованих агресивних дій.

Для виявлення частоти прояву агресивних дій у підлітків, нами було поставлено запитання «Як часто Ви здійснюєте дії, які вважаєте агресією та насильством?». За результатами опитування ми отримали такі відповіді: щодня практикують агресивні дії близько 35% підлітків, більше ніж раз на тиждень – 40%, раз на тиждень – 18%, раз на місяць 4,3%, та ніколи не практикують таку поведінку 3,2% опитаних.

На запитання про різні види агресії 87% підлітків вказали, що знають про фізичну та словесну (вербальну), 13% сказали, що не знають різновидів агресії.

73% підлітків відповіли ствердно на запитання «Чи тягне за собою юридичну відповідальність вчинення насильства та проявів агресії?», проте 27% сказали, що не має юридичної відповідальності за агресивні дії та насильство.

На запитання «Яку відповідальність буде нести людина, яка скоює насильство чи проявляє фізично свою агресію?» вказали про адміністративну відповідальність 24,7% підлітків, кримінальну – 71%, про тягар моральної відповідальності зазначили 11,8%, також 11,8% опитаних зазначили, що за вчинення агресивних дій та насильства немає ніякої відповідальності, 6,5% не знають чи існує відповідальність за такі дії, і 2,1% респондентів вказали про інший спосіб відповідальності, такий як помста.

Аналізуючи відповіді на запитання «Кого Ви, як правило, вважаєте винним у конфліктах?», ми визначили, що близько 13% підлітків вважають винними себе у конфліктній ситуації, 25% – іншу людину, 27% – обидвох та 35 – обставини.

На запитання «Чи знаєте Ви про те, як можна контролювати свої думки та тіло, щоб не чинити агресивні дії?» 52% підлітків, вказали на те, що не знають як контролювати свої негативні емоції, 48% відповіли, що знають про це. Проте, з них лише 44% перерахували варіанти контролю над своїми думками та тілом, серед них були вказані наступні: пояснити ситуацію іншій людині, думати про хороше, мовчки піти та не спілкуватися, не звертати уваги. Дані відповіді свідчать про те, що підлітки мають досить обмежений набір

методів ефективного виходу із конфліктних ситуацій.

Щодо питання *«Що може бути стримуючим фактором під час конфліктної ситуації, щоб не проявити агресію та не вчинити насильство?»*, відповіді учасників розподілились наступним чином: 33,3% вказали, що стримуючим фактором для них є люди, які спостерігають за конфліктом, для 18,3% опитаних таким фактором є сльози опонента, для 11,8% – бажання зберегти мир, для 8,6% це юридична відповідальність та власне вміння контролювати свої емоції, для 2,2% – це почуття сорому, ще 4,3% опитаних не знають, що може їх стримати, та 12,9% опитаних вказали, що нічого не може бути стримуючим фактором під час конфлікту.

Дані результати свідчать про те, що у підлітків, які були опитані, не високий рівень володіння техніками, що можуть стримувати власні негативні емоції, такі як гнів, роздратування, агресія, що і є причиною конфліктних ситуацій.

Відповідаючи на питання анкети *«Чи знаєте Ви, яким чином можна реагувати на провокацію чи агресію, окрім прояву незадоволення чи також агресії?»*, 66,7% підлітків вказали, що не знають як реагувати на провокацію, 33,3% відповіли, що такі знання у них є, проте варіативність таких реакцій є невеликою. Респонденти виокремили декілька варіантів, серед яких: промовчати, не звертати увагу, перевести тему, ігнорувати, спробувати сказати щось позитивне, відійти в сторону, перевести на жарт. Дані варіанти альтернативних реакцій на провокацію можуть бути ефективними у разі відпрацювання навичок та постійної практики використання.

Аналізуючи відповіді на запитання *«Що Вам не дає змінити свою поведінку і жити без агресії»*, 33,3% підлітків зазначили, що не можуть зупинитися, коли відчувають гнів, 22,6% – не вірять, що це можливо, ще 22,6% вважають, що інакше їх не зрозуміють, 12,9% відповіли, що так завжди робили у їх сім'ї, та 8,6% зазначили інший варіант відповідей, зокрема, що таким чином вони відстоюють власну позицію, не звертають уваги, зазначаючи, що їх рівень агресивності достатньо низький, або ж вважають, що така реакція зумовлена соціумом.

Для визначення поведінкових установок респондентів щодо агресивної поведінки ми запропонували дати відповіді на твердження. В результаті аналізу ми отримали наступні результати (Табл. 1.3). Щодо того, чи являється агресія вродженою особливістю всіх людей, то 31,2% респондентів відповіли ствердно, 35,5% не знають відповіді на це питання та 33,3% – відповіли негативно.

На твердження *«Вміння контролювати агресію залежить від самої людини»* 64,5% опитаних погодились з цим, 26,9% – відповіли, що не знають, 8,6% підлітків з даним твердженням не погодились.

39,8% підлітків погодились з тим, що в Україні є законодавча база, що регламентує відповідальність за прояв агресивних дій та насильства, 51,6% - вказали, що не знають відповіді на це твердження, 8,6% вказали на те, що відповідальність за дані явища законодавчо не врегульована.

Про те, що постійні зауваження людям та вказівки на їх недоліки, критика не є агресією, а просто бажання зробити її кращими, погодились 37,6%

опитаних, 49,5% не знають чи це є правдивим твердженням, та ще 12,9% відповіли, що це не так.

41,9% вважають, що особа, яка постраждала від агресії під час конфлікту, сама винна у цьому, 26,9% – з цим не погоджуються, 31,2 – не знають як відповісти на це твердження.

Із всіх опитаних підлітків 51,6% вважають, що у кожній сім'ї є ситуації, коли застосовується фізична сила одного члена сім'ї по відношенню до іншого, 21,5% – вказали, що це не так, 26,9% – не змогли відповісти на це питання.

Майже половина підлітків вважають, що вони не винні у ситуаціях конфлікту, адже інші їх завжди провокують, 21,5% – з цим не погодились.

Для того, щоб вирішити проблему проявів агресивної поведінки, всі учасники конфлікту мають працювати над собою (наприклад, проходити відповідні програми, звертатися до психолога та ін..), так вважають 41,9% опитаних, проте 14% – визначились, що це не так, решта – не знають.

Відповіді на питання «Чи можна сказати, що взяти на себе відповідальність за скоєні агресивні дії та прояви насильства, та усвідомити, що ЦЕ ЗРОБИВ Я – це перший крок до життя без агресії? » розподілились наступним чином: погодились – 41,9%, не знають – 44,1%, не погодились 14% підлітків.

Під час складних ситуацій, що можуть виникати, 33,3% зазначили, що намагаються взяти паузу, щоб повернутися до їх вирішення через деякий час, 35,5% – цього не роблять.

Під час конфлікту, серед усіх опитаних респондентів, першими готові іти на компроміс 37,6%, не готові цього робити – 33,4%, решта 29% не знають, як вони відреагували б у даній ситуації.

Таблиця 1.3.

Розподіл відповідей респондентів на визначення установок щодо агресивної поведінки

Твердження	Так	Не знаю	Ні
Агресія є вродженою особливістю для всіх людей	31,20%	35,50%	33,30%
Вміння контролювати агресію залежить від самої людини	64,50%	26,90%	8,60%
В Україні існує низка законів, що регламентують відповідальність за вчинення насильства та прояв агресії	39,80%	51,60%	8,60%
Постійні зауваження людям та вказівки на їх недоліки, критика не є агресією, а просто бажання зробити її кращими	37,60%	49,50%	12,90%
Особа, яка постраждала від агресії під час конфлікту, сама винна у цьому	41,90%	31,20%	26,90%
У кожній сім'ї є ситуації, коли застосовується фізична сила одного члена сім'ї по відношенню до іншого	51,60%	26,90%	21,50%
Я не винен у ситуації, що склалася, адже інша людина завжди сама мене провокує	49,50%	21,50%	29%
Для того, щоб вирішити проблему проявів агресивної поведінки, всі учасники конфлікту мають працювати над собою (наприклад, проходити відповідні програми, звертатися до психолога та ін..)	41,90%	44,10%	14,00%
Чи можна сказати, що взяти на себе відповідальність за скоєні агресивні дії та прояви насильства, та усвідомити, що ЦЕ	41,90%	33,30%	24,80%

ЗРОБИВ Я – це перший крок до життя без агресії?			
При виникненні складних ситуацій я намагаюся взяти тайм-аут і повернутися до їх вирішення через деякий час.	33,30%	31,20%	35,50%
Під час конфліктів я готовий перший йти на компроміс для того, щоб уникнути негативних результатів протистояння (вияву агресії та насильства один до одного).	37,60%	29%	33,40%

Для визначення видів агресивної поведінки, що може проявлятися у восьми типах: фізична, вербальна, опосередкована агресія, негативізм, роздратування, підозрілість, образи, аутоагресія або почуття провини, а також рівня індексів ворожості та агресивності ми використали *методику виявлення схильності особистості до агресивної поведінки А. Басса та А. Дарки (Адаптація А. К. Осницького)*.

Для визначення індексів ворожості та агресивності ми використали інтерпретацію даних за Роговим Є.І.

Індекс ворожості та агресивності визначався при оцінюванні відповідних шкал за допомогою ключа.

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості – 7 ± 3 . При цьому звертається увага на можливість досягнення визначеної величини, що вказує ступінь прояву агресивності.

Індекс агресивності включає показники фізичної, непрямой, вербальної агресії і роздратування, а індекс ворожості – образи і підозрілості (табл.1.4).

Таблиця 1.4.

Відносний показник рівня агресивності та ворожості (%)

Прояви	Знижений	Норма	Підвищений
Індекс агресивності	7,5	43,0	49,5
Індекс ворожості	4,3	18,3	77,4

Аналіз результатів (табл.1.4.) методики Басса-Даркі показав, що рівень індексу агресивності у 49,5% та індексу ворожості у 77,4% опитаних підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, є підвищеним, і такі діти характеризуються конфліктністю, неспроможністю адекватно виражати свої емоції та почуття. Знижений рівень агресивності спостерігається у 7,5 % дітей та знижений індекс ворожості – у 4,3 % дітей, що свідчить про деяку пасивність та комформність підлітків з даними показниками. Із усіх опитаних підлітків індекс агресивності у нормі виявився у 43 %, індекс ворожості у нормі – у 18,3 %.

Аналізуючи результати методики за інтерпретацією Хавана А. А., ми змогли визначити відсоткове співвідношення підлітків з різними типами агресивності та різними рівнями її проявів (табл. 1.5). Таким чином, низький рівень фізичної агресії є у 2,1% опитаних, середній – 10,7%, підвищений –

48,4%, високий – 32,3%, надзвичайно високий – 6,5%. Вербальна агресія у 3,2% опитаних проявляється на низькому рівні, у 5,4% – середньому, 26,9% – підвищеному, 28% – високому, 36,5 – надзвичайно високому. Негативізм на низькому та середньому рівні присутній у 5,4%, на підвищеному – 14%, високому – 44,1%, надзвичайно високому – 31,1%. Почуття провини на низькому рівні притаманно 1,1%, середньому – 2,1%, підвищеному 20,4%, високому – 65,6%, надзвичайно високому – 10,8%. Низький рівень опосередкованої агресії є у 5,4% респондентів, середній – у 40,9%, підвищений – у 33,3%, високий – 10,7% та надзвичайно високому рівні є у 9,7%. На надзвичайно високому рівні, у 65,6% опитаних, спостерігається такий вид агресивності, к дратівливість, у 20,4% наявна на високому рівні, у 10,8% підлітків на підвищеному, у 3,2% – середньому. На низькому рівні у 2,1% спостерігається підозрілість, на середньому – у 5,4%, на підвищеному наявна у 8,6%, на високому – 14%, та у 70% спостерігається на надзвичайно високому рівні. Образу відчувають на низькому рівні 3,2% підлітків, на середньому – 5,4%, підвищеному – 42%, високому – 44% та надзвичайно високому 5,4% опитаних.

Таблиця 1.5.

Відсотковий показник рівнів різних видів агресивності

	Низький	Середній	Підвищений	Високий	Надзвичайно високий
Фізична	2,1%	10,7%	48,4%	32,3%	6,5%
Вербальна	3,2%	5,4%	26,9%	28%	36,5%
Негативізм	5,4%	5,4%	14%	44,1%	31,1%
Почуття провини	1,1%	2,1%	20,4%	65,6%	10,8%
Опосередкована агресія	5,4%	40,9%	33,3%	10,7%	9,7%
Дратівливість	0	3,2%	10,8%	20,4%	65,6%
Підозрілість	2,1%	5,3%	8,6%	14%	70%
Образа	3,2%	5,4%	42%	44%	5,4%

Для визначення превалюючого способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях, ми використали методику *К. Томаса діагностики схильності особи до конфліктної поведінки*. Такі способи, на думку автора, можуть транслюватися у такі реакції на конфлікт, як: суперництво, пристосування, компроміс, уникнення, співробітництво:

1) змагання (суперництво) як прагнення досягти задоволення власних інтересів на шкоду іншій особі;

2) пристосування – в протилежність змагання, принесення в жертву власних інтересів заради іншої людини;

3) компроміс;

4) уникання – відсутність як прагнення до кооперації, так і прагнення до досягнення власних цілей;

5) співробітництво – коли учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін.

За результатами діагностики за даною методикою (Рис.1.10) превалюючим методом вирішення конфліктних ситуацій для 31,2% є пристосування та суперництво, 22,6% – співробітництво, для 7,7% - компроміс та уникнення.

Найефективнішим способом вирішення конфліктної ситуації є співробітництво. При такому типі взаємодії обидва опоненти виявляються у вигаші.

Проведений вище аналіз дозволив нам виокремити соціально-психологічні особливості підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації:

- мають часті прояви агресивних дій, підвищений рівень;
- наявні різноманітні страхи, що підвищують рівень ворожості до навколишнього середовища;
- відчують себе покинутими адже в більшій мірі батьки приділили не достатньо уваги або не приймали участі у вихованні взагалі;
- наявні психологічні травми, що часто є причиною агресивних проявів, як не відпрацьована відповідь на потребу та наслідків травм;
- часто сперечаються із дорослими, втрачають терпіння, легко роздратовуються, сердяться, обурюються;
- часто не виконують прохань і вимог, чим провокують конфлікт з оточуючими;
- намагаються звинуватити інших у своїх власних помилках і труднощах;
- у них не засвоєні норми позитивного виховання, у зв'язку досвідом виховання з превалюванням караючих форм, зокрема фізичної сили та словесних образ;
- наявний досвід пережитого насильства в сім'ї та жорстокого поведіння, що зумовлює певний стереотип поведінки або агресора, або жертви;
- при вирішенні конфліктних ситуацій переважно обирають такі методи як пристосування чи суперництво;
- майже половина всіх опитаних має хибні уявлення щодо норм сімейного життя та соціально-сприйнятих моделей поведінки;
- мають досвід вживання психоактивних речовин;
- вступають у бійки та конфлікти, мають прив'язаність до комп'ютерних ігор у зв'язку з відсутністю інших способів подолання стресу;
- сприймають перебування у закладі соціального захисту як стресовий фактор, що і зумовлює підвищену конфліктність;
- більшість підлітків не знають базової інформації про походження агресії та виникнення у них негативних почуттів, не володіють знаннями щодо законодавчого забезпечення щодо питань відповідальності за вчинення агресивних дій чи насильства;
- опитані респонденти не вміють розрізняти агресивні дії від конструктивної критики;

- не мають відпрацьованих альтернативних способів реакції на провокації;
- більшість підлітків не вміють контролювати власні емоції та не знають, яким чином відпрацювати потрібні навички щодо їх контролю;
- критичне мислення розвинуте не достатньо, адже не аналізують наслідків та відповідальності за скоєння агресивних дій.

Використана література:

1. *Агресивна поведінка підлітків. Теоретичні засади, соціальна профілактика та стратегії корекційної роботи* / [авт. тексту Т.Наумович] – К., 2005. – 112 с.
2. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник*. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Петрова А. Б. *Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением : практическое руководство* / А. Б. Петрова. – М. : Флинта : МПСИ, 2008. – 152 с.
4. Семенюк Л. М. *Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : [Учебное пособие]* / Семенюк Л. М. – М. : Флинта, 1998. – 96 с.
5. Фурманов И. А. *Детская агрессивность : психодиагностика и коррекция* / И. А. Фурманов. – Минск, 1996. – 192 с.

СЕРГЕЕВА ЕКАТЕРИНА ВЛАДИМИРОВНА, Соціально психологические особенности подростков с агрессивным поведением в центрах социально-психологической реабилитации.

В статье рассматриваются результаты исследования, что касаются агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации. Рассматриваются такие определяющие факторы на формирование агрессивного поведения как присутствие психологических травм, особенности стиля воспитания родителями, детские страхи и опыт пребывания или наблюдения ситуаций насилия и агрессии в семье. Определены уровни разных видов агрессивности, а также индексы враждебности и агрессивности для респондентов исследования. Кроме того, определены социально-психологические особенности агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации. В частности, рассмотрены установки касательно агрессивного поведения, знания относительно ответственности за причинение агрессивных действий, а также вариации поведенческих реакций на ситуации провокации и агрессии.

Ключевые слова: подростковый возраст, агрессивное поведение, социально-психологические особенности подростков, центр социально-психологической реабилитации детей.

SERGEIEVA KATERINA, *Socio-psychological characteristics of adolescents with aggressive behavior in center of socio-psychological rehabilitation of children.*

In the article the results of research on the characteristics of aggressive behavior of teenagers in the centers for social and psychological rehabilitation. Consider the following factors in determining the formation of aggressive behavior of teenagers as the presence of trauma, especially the style of education parents, childhood fears and experiences stay or monitor the situations of violence and aggression in the family. The levels of different types of aggression and hostility and aggressiveness indexes for the respondents of the study. In addition, certain socio-psychological characteristics of adolescents who are in the centers of social and psychological rehabilitation. Specifically considered installation on aggressive behavior, knowledge of responsibility for committing aggressive acts and variations of behavioral responses to situations of provocation or aggression.

Keywords: adolescence, aggressive behavior, social and psychological characteristics of adolescent aggressive behavior, center of socio-psychological rehabilitation.

УДК 37.013.42

Снітко М. А.

ЗАВДАННЯ ФАХІВЦІВ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

У статті визначено та розглянуто завдання фахівців міждисциплінарної команди у формуванні безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі. Наведено визначення поняття «фахівці міждисциплінарної команди з формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі». Зазначено, що до складу команди можуть входити такі фахівці, як соціальні педагоги, практичні психологи, класні керівники, вчителі інформатики та основ безпеки життєдіяльності, заступники директорів з виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів, методисти науково-методичних центрів та психологічних служб управлінь та відділів освіти, фахівці неурядових організацій. Наголошено, що спільне та злагоджене виконання фахівцями завдань сприятиме формуванню у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі.

Ключові слова: міждисциплінарна команда, підлітки, Інтернет-мережа, безпечна поведінка підлітків, формування безпечної поведінки.

Багатоаспектне вивчення проблеми формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі, виділення компонентів безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі, характеристика видів діяльності підлітків та ризиків в Інтернет-мережі, визначення моделей поведінки підлітків в Інтернет-